

УДК: 904.4(477.44)“639”

Ю. Ю. Башкатов, Т. В. Бітковська

ПІЗНЬОЗАРУБИНЕЦЬКІ МАТЕРІАЛИ З ПОСЕЛЕННЯ КУНКА ГАЙСИНСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття розглядає проблеми вивчення пізньозарубинецьких пам'яток Південного Бугу.

Ключові слова: Пізньозарубинецькі пам'ятки, тип Мар'янівка, тип Рахни, ліпна кераміка, амфори, пряслиця.

Серед пізньозарубинецьких старожитностей України пам'ятки Південного Бугу займають особливе місце. Це пов'язано з тим, що на даний момент не до кінця зрозумілими є питання їх походження та подальшої долі. Відкриті у 1956 р. П.І. Хавлюком могильник та поселення Рахни поклали початок вивчення цієї групи пам'яток. Розвідки та розкопки проводилися ним протягом 1960—80-х рр. Розвідками виявлені такі поселення як Мар'янівка, Носівці, Сокильці, Щурівці, Парієвка, Пархомівка, Кунка. П.І. Хавлюк у своїй найпізнішій статті зарахував до зарубинецького кола 99 пунктів [Хавлюк, 2003, с. 176]. За даними Вінницького обласного управління культури, на обліку стоїть 87 пам'яток. Однак не виключено, що не всі вони належать до цієї групи.

Нажаль, матеріали, отримані у ході робіт, проведених П.І. Хавлюком, були погано опубліковані, інформація надана у загальному плані [Хавлюк, 1974; 1975].

Робота зі звітами також не дала достатніх результатів, оскільки звіти дуже стислі, не вистачає багатьох ілюстрацій, деякі пам'ятки навіть не згадані. Частина матеріалів, що зберігалась у Вінницькому педагогічному інституті, була втрачена. Таким чином, нині отримати повноцінну інформацію щодо пізньозарубинецьких пам'яток Південного Бугу неможливо.

Під час написання колективної монографії «Поздnezарубинецкие памятники на территории Украины» (вторая половина I — II в н. э.) А.М. Обломський та Ю.Ю. Башкатов ознайомились з матеріалами, які зберігаються у Вінницькому краєзнавчому музеї. Результатом став II розділ монографії — «Памятники типа Марьяновки бассейна Южного Буга», написаний А.М. Обломським [Обломский, Терпиловский, 2010, с. 16—35]. У ній вчений ретельно розглянув матеріали, які були опрацьовані під час роботи в музеї, та відомі з публікацій П.І. Хавлюка. Серед іншого було запропоновано змінити назву типу пам'яток з Рахни на Мар'янівку. З методичної точки зору це може пояснюватись тим, що Мар'янівка (1966—67 рр.) була першою розкопаною пам'яткою цього типу. Також вона дала доволі значну кількість матеріалів, які створюють повніше уявлення про поселення, які складають більшість пам'яток. Могильник Рахни, нажаль, є досі унікальним. Така пропозиція отримала негативний відгук від С.В. Воронятова, який вважає, що термін «тип Рахни» вже є сталим і не вимагає змін [Воронятов, 2012, с. 738—748]. На наш погляд, позиція А.М. Обломського має сенс у тому плані, що в результаті накопичення знань наше уявлення про пам'ятки Південного Бугу дещо змінюється. Під час аналізу жител Ю.Ю. Башкатов висловив припущення, що на поселеннях існують дві традиції: Середньодніпровська та типу Почеп. Тих же висновків дійшов А.М. Обломський при вивченні керамічних комплексів Південного Побужжя [Обломский, Терпиловский, 2010, с. 23, 24, 76—78]. Тому, на наш погляд, доцільним буде зміна назви на подвійну по типу: Мар'янівка—Пархомівка, яка повніше складає уявлення про тип пам'яток. Однак не

© Ю.Ю. БАШКАТОВ, Т.В. БІТКОВСЬКА, 2014

Рис. 1. Карта-схема пізньозарубинецьких пам'яток Гайсинського району Вінницької області: 1 — Мар'янівка; 2 — Рахни; 3 — Носівці; 4 — Шурівці; 5 — Сокільці; 6 — Кунка

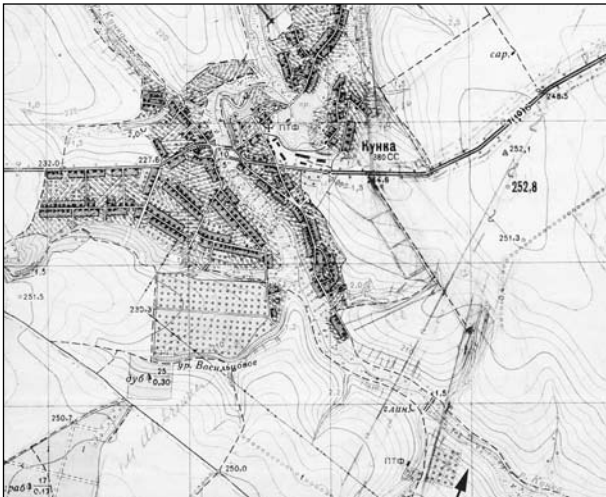

Рис. 2. Імовірна карта-прив'язка поселення до с. Кунка (з паспорту пам'ятки, складеного П.І. Хавлюком)

виключено, що подальші роботи внесуть певні корективи у подібну назву. Саме тому, що питання відкрите, введення у науковий обіг матеріалів кожної нової пам'ятки й детальніше вивчення вже відомих, дуже важливі.

Поселення Кунка відкрито П.І. Хавлюком 1958 р. під час розвідок (рис. 1). Було зібрано переважно ліпну кераміку сіро-чорного кольору з насічками та пальцевими вдавленнями по краю вінець, миски з прямими та нахиленими в середину вінцями. Частина кераміки — імпортні амфори та гончарний посуд. Поселення датується II ст. до н. е. — II ст. н. е. У 1978 р. пам'ятку взято під охорону.

Поселення розташовано на високій ділянці плато та його схилів вздовж правого берега струмка Кунка в 1 км на південний схід від с. Кунка Гайсинського р-ну Вінницької обл. (на час паспортизації — на полях радгоспу

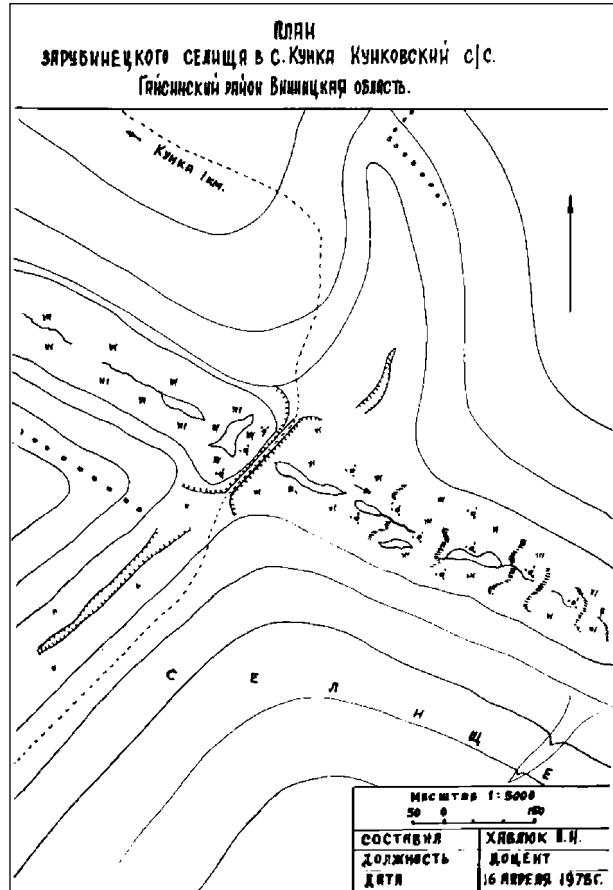

Рис. 3. Схема розташування поселення Кунка (з паспорту пам'ятки, складеного П.І. Хавлюком)

ім. Шевченка) (рис. 2). Площа поселення, обмеженого із заходу та сходу балками, 800 × 300 м (рис. 3). Культурний шар потужністю біля 0,2 м простежується переважно на місцях розташування наземних жител (інформація взята з паспорту пам'ятки, складеного П.І. Хавлюком у 1978 р.).

Нині колекція зберігається у Вінницькому краєзнавчому музеї. У 2014 р. автори статті опрацювали пізньозарубинецькі матеріали з його колекцій, за таку можливість щиро вдячні М.І. Потупчик (Вінницький краєзнавчий музей) та М.В. Потучику (Вінницьке управління культури).

В публікаціях поселення Кунка фігурує лише двічі. Вперше поселення згадано у каталозі пам'яток, доданих до статті П.І. Хавлюка [Хавлюк, 1974, с. 181—215]; вдруге — лише позначено на карті-схемі зарубинецьких селищ [Хавлюк, 1975, с. 7—19, рис. 1]. Жодних матеріалів опубліковано не було.

Незважаючи на те, що на поселенні не проводилися розкопки, матеріалу з пам'ятки багато, фрагменти досить великі та багато профільних частин, зазначимо, що виявлено лише кераміку. Традиційно її можна поділити на декілька груп. Для визначення типів посуду ми використали типології, запропоновані А.М. Обломським та Р.В. Терпиловським в 1991 р. та

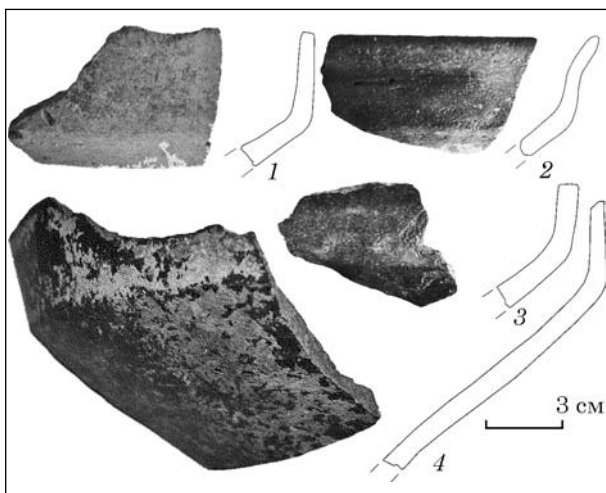

Рис. 4. Фрагменти ліпних мисок

Р.В. Терпиловським у 2004 р., як єдині, запропоновані для пізньозарубинецьких матеріалів [Обломский, Терпиловский, 1991, с 15, рис. 2; Терпиловский, 2004, с. 139, рис. 1]

Столова кераміка представлена в основному мисками. Профільних частин не багато. Три фрагмента чорнолискованих мисок відносяться до класу III, типу 2, варіант а за А.М. Обломським та Р.В. Терпиловським, 1991 р. (на відміну від типології всі три фрагменти мають вінця, виведені вертикально вгору, та належать до відкритих мисок), та класу II, типу 3, варіанту а за Р.В. Терпиловським, 2004 р (рис. 4, 1,3,4). Ще один належить до класу I, типу 2 за А.М. Обломським та Р.В. Терпиловсь-

ким, 1991 р., та класу I, типу 1, варіанту а за Р.В. Терпиловським, 2004 р (рис. 4, 2).

У паспорті зазначено, що серед матеріалів був також фрагмент миски з загнутими в середину вінцями, але він, очевидно, не зберігся до нашого часу.

Також серед столового посуду є фрагмент денця невеликого чорнолискованого горщика, визначити тип якого досить складно, але, найвірогідніше, він належить до класу I за А.М. Обломським та Р.В. Терпиловським, 1991 р., та класу I за Р.В. Терпиловським, 2004 р.

Кухонний посуд представлений в основному фрагментами слабопрофільованих вінець, та денцями. Декілька вінець по краю прикрашені пальцевими або нігтьовими вдавленнями. Вірогідніше за все більшість з них відносяться до класу I, типу 1 за А.М. Обломським та Р.В. Терпиловським, 1991 р., та класу I, типів 1, 2 за Р.В. Терпиловським, 2004 р (рис. 5). З фрагментів денець (рис. 6) один має кільцевий піддон (рис. 6, 3). Також знайдено кришка з кільцевим піддоном (рис. 6, 2).

До цієї групи посуду відносяться також диски або сковорідки. На цьому поселенні вони всі належать до одного типу, без бортика діаметром 18—22 см та товщиною біля 1 см. Всі вони підлощені з одного боку (рис. 7).

На поселенні Кунка було знайдено декілька фрагментів імпортової кераміки, серед них ручка від амфори (Шелов D, пізній варіант, друга половина III — початок IV ст. н. е.) (рис. 8, 2), горло амфори з верхніми приліпами ручок (Шелов F, 60—70 рр. н. е.) (рис. 8, 1), фрагмент

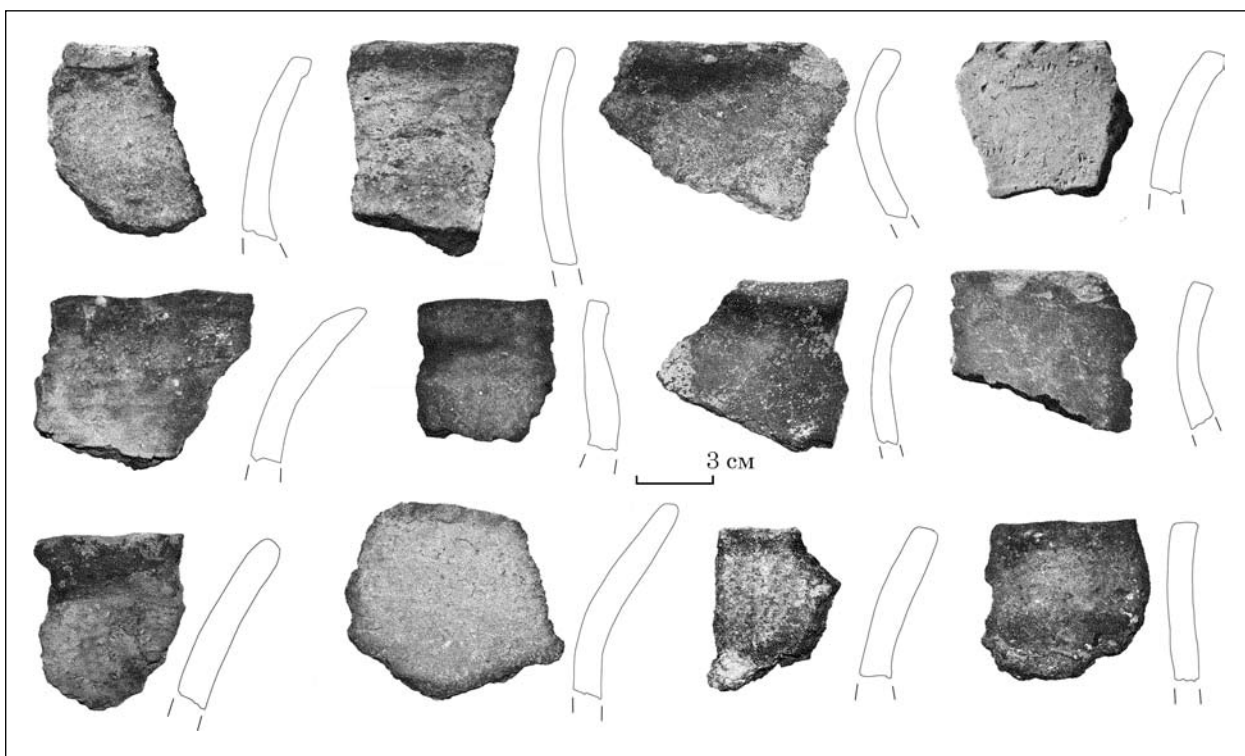

Рис. 5. Вінця ліпних посудин

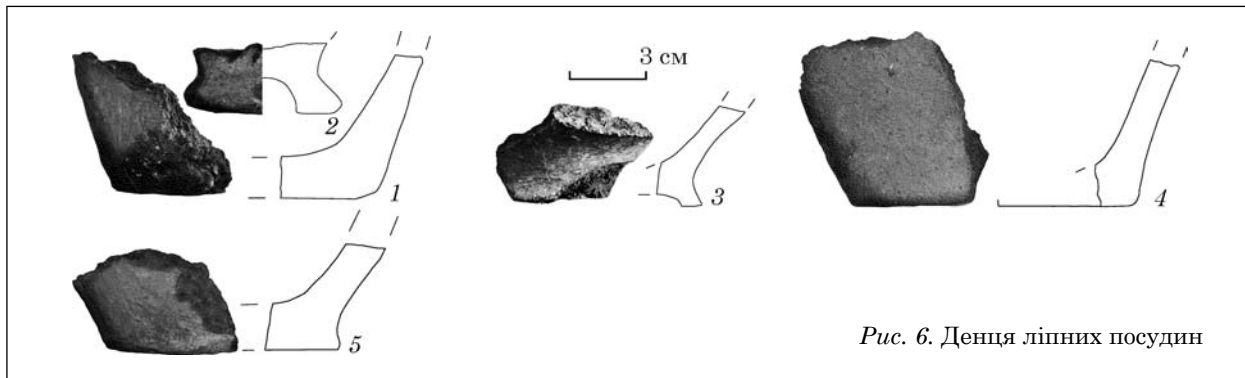

Рис. 6. Денця ліпних посудин

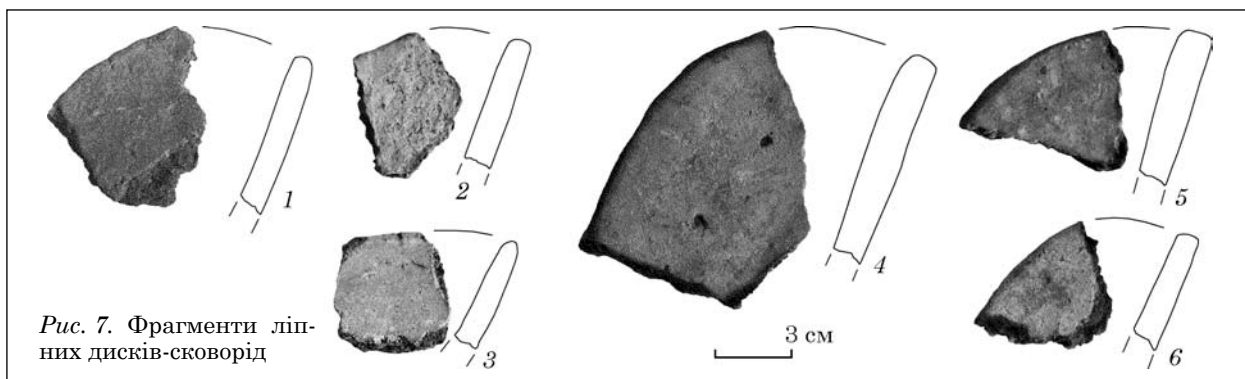

Рис. 7. Фрагменти ліпних дисків-сковорід

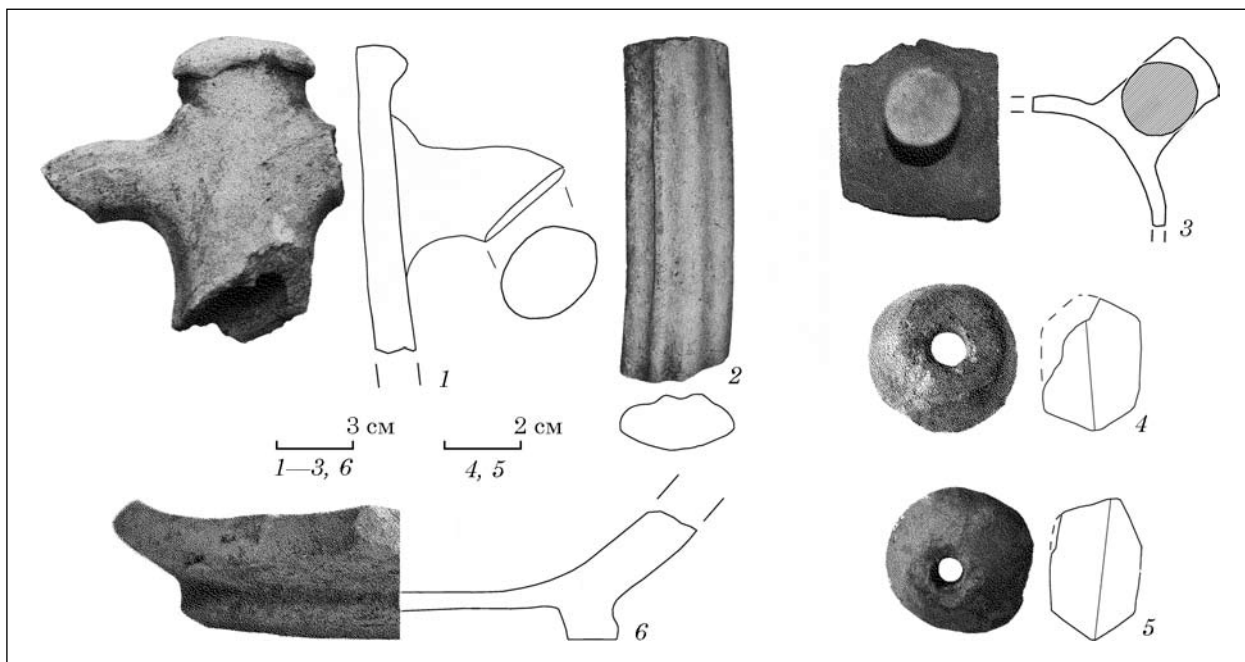

Рис. 8. Імпортна кераміка та пряслиця: 1, 2 — амфори; 3 — петлеподібна ручка черпака; 4, 5 — пряслиця; 6 — денце гончарної миски з чорним лаком

денця миски з вкритою чорним лаком внутрішньою поверхнею (рис. 8, 6). Враховуючи якість покриття останнього фрагмента, датувати його доволі складно, не виключено що він може належати як до пізнього еллінізму, так і до IV ст. н. е. Також серед матеріалу виявлено кілька фрагментів гончарного посуду, характерного для черняхівської культури. Отже, імовірно, пам'ятка двошарова.

Також до імпорту, вірогідно, належить фрагмент високої петлеподібної ручки глиняного черпака з петлеподібною ручкою та «шипом» (рис. 8, 3).

Серед матеріалів був фрагмент стінки посудини з рустованою поверхнею і фрагмент стінки з нігтьовими вдавленнями по всій зовнішній поверхні. Вірогідніше за все, вони відносяться до північно-західних компонентів

черняхівської культури, матеріали якої знайдені на пам'ятці.

До індивідуальних знахідок можна віднести два пряслиця. Обидва мають біконічну форму, однак одне високе, а друге приплюснутіше. Перше пряслице має загальний діаметр 4, діаметр отвору 0,5 та висоту 2,5 см (рис. 8, 5); діаметр другого — 3,2, отвору — 0,5, висота — 2,5 см. (рис. 8, 4). Але при наявності на пам'ятці двох шарів неможливо з повною впевненістю стверджувати, що пряслиця відносяться до зарубинецького шару.

Виходячи з вище наведеного, можна зробити висновок, що один з шарів пам'ятки належить до кола пізньозарубинецьких старожитностей типу Мар'янівка (за А.М. Обломським) чи типу Рахни (за М.Б. Щукиним) [Щукин, 1986, с. 26—38]. На це вказує подібність керамічного матеріалу. Також у пам'яткоохоронному паспорті П.І. Хавлюк писав про концентрацію матеріалу навколо наземних жител, але, враховуючи, що пам'ятка може бути двошаровою, визначити культурну належність цих жител неможливо. Але слід врахувати переважну більшість матеріалів (до 90 %) пізньозарубинецького часу. Також можна відмітити, що поселення Кунка належить до «куща» пізньозарубинецьких пам'яток, які розташовані в Гайсинському районі Вінницької області, таких як Щурівці, Носівці, Мар'янівка, Рахни, Сокільці. Маємо сподівання, що найближчим часом буде можливість провести повноцінне дослідження пам'ятки.

Воронятов С.В. [Рец.]: Раннеславянские миры // Обломский А.М. (ред.). Поздnezарубинецькі пам'ятники на території України (вторая половина I — II в. н. э.). — М., 2010. — 329 с. // Российский археологический ежегодник. — № 2. — 2012. — С. 738—747.

Обломский А.М. Памятники типа Марьяновки бассейна Южного Буга // Поздnezарубинецькі пам'ятники на території України (вторая половина I — II в. н. э.). — М., 2010. — С. 16—35 (PCM. — Вып. 12).

Обломский А.М., Терпиловский Р.В. Среднее Поднепровье и Днепровское Левобережье в первые века нашей эры. — М., 1991. — 174 с.

Терпиловский Р.В. Славяне Поднепровья в первой половине I тысячелетия н. э. — Люблин, 2004. — 232 с.

Хавлюк П.И. Раннеславянские поселения в бассейне Южного Буга // Раннесредневековые восточнославянские древности. — Л., 1974. — С. 181—215.

Хавлюк П.И. Зарубинецька культура Південного Побужжя та лівобережжя Середнього Дністра // Археологія. — 1975. — Вип. 18. — С. 7—19.

Хавлюк П.И. Південнобузький регіон зарубинецької культури // Старожитності I тисячоліття нашої ери на території України. — К., 2003. — С. 175—178.

Щукин М.Б. Горизонт Рахны—Почеп: причины и условия образования // Культуры восточной Европы I тысячелетия. — Куйбышев, 1986. — С. 26—38.

Ю. Ю. Башкатов,
Т. В. Битковская

ПОЗДНЕЗАРУБИНЕЦКІЕ МАТЕРИАЛЫ С ПОСЕЛЕНИЯ КУНКА ГАЙСИНСКОГО РАЙОНА ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ

Статья посвящена публикации материалов поздnezарубинецького поселення Кунка, об'явленого П.І. Хавлюком в 1958 г. Представлены все наличные материалы, которые были изучены авторами в Винницком краеведческом музее. Установлено наличие нескольких культурных слоев: поздnezарубинецького и черняховской культуры. авторы высказывают свою точку зрения на проблему изменения термина «тип Рахны» на «тип Марьяновка», и, в целом поддерживая идею А.М. Обломского, считают, что этот вопрос требует дальнейшего рассмотрения. Интересным является вывод, что поселение Кунка принадлежит к группе поздnezарубинецьких памятников, сконцентрированных в западной части Гайсинского района.

Ключевые слова: поздnezарубинецькіе пам'ятники, тип Марьяновка, тип Рахны, лепная керамика, амфоры, пряслица.

Yu. Yu. Bashkatov,
T. V. Bitkovska

THE LATE ZARUBYNTSI CULTURE MATERIALS FROM KUNKA SETTLEMENT (Haisyn district of Vinnytsia region)

The article deals with the Late Zarubyntsi culture materials from Kunka settlement which was found by P. Khavliuk in 1958. There are represented data that has been processed in the Vinnytsia Regional Studies Museum by authors. The studies revealed that in the settlement are presence of two occupation layers: the Late Zarubyntsi period and the Cherniakhiv culture. Authors was expressed their view on the problem of change from the term «Rakhny type» to «Maryanivka type», generally supports the idea of A. Oblomskii, and believed that the matter requires further consideration. The interesting point is that Kunka settlement belonged to the Late Zarubyntsi culture group which was inhabited on western area of Haisyn region.

Keywords: the late zarubintsi sites, Maryanivka type, Rakhny type, modelling pottery, amphora, spindle shorls.

Одержано 6.05.2014.